

Aktywność uczniów szkół zawodowych – świat wizji i realiów

Słowa kluczowe: aktywność, aktywizacja, aktywność szkolna, uczeń szkoły zawodowej

Key words: assertiveness, activation, school activity, vocational student

Wprowadzenie

Człowiek nie został stworzony do bycia biernym¹. Realia współczesnego życia zdają się potwierdzać to stanowisko wyrażone przez Ericha Fromma. Coraz częściej bowiem przypominają one zasadę, zgodnie z którą każdy powinien stawać się samodzielnym menedżerem własnego losu i własnej przyszłości. Stąd też w publicznej debacie na temat kształtu oraz form funkcjonowania przestrzeni społecznej pojawia się używany w rozmaitych konfiguracjach termin *aktywność*. Odmienia się go również przez wiele przypadków czy też dookreśla różnymi przymiotnikami. Pojęciu temu przypisywana jest swego rodzaju moc sprawcza, mająca właściwości regulacyjno-adaptacyjne do ustawicznie zmieniających się kontekstów funkcjonowania współczesnego człowieka. Termin ten służy także za etykietę wielu przedsięwzięć instytucjonalnych, które mają charakter ogólnokrajowy, np. takich jak *aktywizacja bezrobotnych* lub *aktywizacja społeczna*, jak i indywidualnych projektów czy recept na życie.

Współczesna zmienność cywilizacyjna wyraża się również poprzez promocję kultury związanej z autokreacją, samokierowaniem oraz dążeniem do kształtowania odpowiedzialności za własny los. Pojęcie autokreacji wiąże się z celem orientacji podmiotowej, która zajmuje się poszukiwaniem i badaniem problemów poznawczych oraz ułatwieniem rozwiązywania problemów praktycznych, wyrastających przed jednostką jako współtwórcą swojej drogi życiowej². Jej indywi-

¹ E. Fromm, *O byciu człowiekiem*, Kraków 2013, s. 55.

² Z. Pietrasiński, *Rozwój z perspektywy jego podmiotu*, [w:] *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia*, red. M. Tyszkowa, Warszawa 1988, s.114.

dualne „ja” nie tylko pozostaje nienaruszone, ale staje się silniejsze i mocniej skonsolidowane. Bowiem „ja” jest na tyle silne, na ile jest aktywne. „Prawdziwa siła nie polega na samym posiadaniu ani własności materialnej, ani własności duchowych, takich jak uczucia czy myśli. Jedyne wartości zrodzone z naszej aktywnej spontaniczności przydają siłę naszemu „ja” i tym samym tworzą podstawę jego integralności”³.

Aktywność ujmowana jest jako właściwość wrodzona każdemu człowiekowi i traktowana jest jako niezbędny czynnik prorozwojowy człowieka. Uważana jest także za najbardziej ogólną cechę człowieka, którą charakteryzować można według wielu kryteriów. Jednoznaczna definicja aktywności oraz jej odmian nie jest możliwa do określenia, ponieważ stanowi ona przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, w tym przede wszystkim psychologii, pedagogiki czy socjologii, w których rozpatruje się ją w różnych aspektach.

Teoretyczny obszar rozważań o aktywności człowieka

W psychologii aktywność (z *lac. actus, agere*) oznacza czyn, działanie – czynność działania⁴. Akcentując regulacyjny charakter aktywności Tadeusz Tomaszewski twierdzi, że kierunek aktywności wyznaczają potrzeby lub zadania, których realizacja zależy od rozwoju środowiska, w którym człowiek żyje, od roli jaką w nim spełnia oraz od własnego rozwoju umysłowego i kulturowego. Utrzymanie homeostazy z otoczeniem wymaga od jednostki nieustannej regulacji, gdyż ciągle zmiany zachodzące w świecie, jak i w niej samej implikują zmiany w sposobie reagowania na nie⁵. Zbliżony pogląd spotkać można u Marii Tyszkowej, która uważa, że poprzez aktywność ludzie regulują swoje stosunki z otaczającym światem. Zmiany dokonujące się zarówno w podmiocie, jak i w jego otoczeniu, a także dynamiczny charakter relacji jednostka – świat powodują, że procesy równoważenia tych zmian mają charakter aktywny⁶. Regulacyjny charakter aktywności akcentowany jest również przez Annę Brzezińską, Grzegorza Lutomskiego i Błażeja Smykowskiego, w opinii których, aktywność przekracza świat wyznaczony potrzebami biologicznymi. „Aktywność ludzka jest wszak nastawiona na stwarzanie warunków zaspokajania potrzeb zarówno pochodzenia społecznego, jak i biologicznego. Ma przy tym charakter antycypacji warunków przyszłych. Istoty żywe cechuje autonomiczność aktywności – jest ona niezbędnym przymiotem bycia

³ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1993, s. 243.

⁴ J. Pieter, *Słownik psychologiczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 6.

⁵ T. Tomaszewski, *Aktywność człowieka*, [w:] *Psychologia jako nauka o człowieku*, red. M. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski, Warszawa 1966, s. 201 – 210.

⁶ M. Tyszkowa, *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1990, s. 6.

żywym, a jej ukierunkowanie, wynikające ze zorientowania na cel, jakim może być osiągnięcie stanu zaspokojenia potrzeb różnego pochodzenia, porządkuje i służy regulowaniu odniesień (stosunków) organizmu do środowiska⁷. Inne stanowiska dotyczące aktywności podkreślają jej procesualny charakter. Jest ona traktowana zarówno jako stan, jak i proces ukierunkowany i charakteryzujący się wewnętrzną organizacją, która podlega kształtowaniu i doskonaleniu wraz z wiekiem. Wyraża się w postaci konkretnych czynności i działań podejmowanych przez człowieka, które ulegają zmianie wraz z pojawieniem się nowych potrzeb i dążeń w coraz bardziej złożonym środowisku⁸. Wśród wielu teorii rozwoju, które na przestrzeni lat wyznaczały kierunki myślenia o determinantach rozwojowych człowieka czy też kreowały ideologie edukacyjne, warto przytoczyć te, których podstawą jest aktywność jednostki. Chodzi o teorie poznawcze i konstruktywistyczne teorie rozwoju opracowane przez Jeana Piageta (1966) czy Jerome'a Brunera (1978), w których duża rola przypisywana jest aktywności podmiotu w konstruowaniu nowych struktur umysłowych. Aktywność człowieka w ujęciu Piageta polega na „ciągłym i wiecznym mechanizmie przystosowywania czy równoważenia i dlatego każdą fazę początkowej konstrukcji kolejnych, rodzonych przez rozwój, struktur umysłowych uważać można za formę równowagi, przy czym każda z tych form stanowi postępowanie w stosunku do poprzednich⁹”. Pomimo widocznych wielu różnic pomiędzy teorią J. Piageta i J. Brunera ich wspólne jądro stanowi założenie, że uczenie się i powstająca w jego rezultacie wiedza kreowana jest za sprawą własnej aktywności podmiotu i jest wewnętrznym konstruowaną reprezentacją świata, w którym człowiek się rozwija¹⁰. Można też wspomnieć o koncepcjach wieloczynnikowych, klasyfikowanych jako teorie poznawcze, zgodnie z którymi człowiek jest układem przetwarzającym informacje, podmiotem przyjmującym wobec otaczającej go rzeczywistości postawę badawczą, a źródłem jego rozwoju jest aktywność będąca rezultatem interakcji czynników zewnętrznych (stymulacji) i wewnętrznych. Rozwój dokonuje się „(...) w toku aktywnych kontaktów jednostki z otaczającą rzeczywistością. Aktywność ta jest motorem rozwoju, jego bezpośrednią przyczyną. Zarazem jest ona najbardziej podstawową potrzebą człowieka¹¹”.

Mając na uwadze przywołane wyżej stanowiska, należy wnioskować, że w trakcie analizy aktywności jednostki można uzyskać informacje dotyczące jej

⁷ *Dziecko wśród rówieśników i dorosłych*, red. A. Brzezińska, G. Lutomski, B. Smykowski, Poznań 1995, s. 12.

⁸ M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2000, s. 151.

⁹ J. Piaget, *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa 1966, s. 12.

¹⁰ R. Michalak, *Aktywizowanie ucznia w edukacji wczesnoszkolnej*, Poznań 2004, s. 13.

¹¹ A. Matczak, *Wprowadzenie do psychologii. Podręcznik dla nauczycieli*, Warszawa 1992, s. 156.

rozwoju. Aktywność stanowi jednocześnie wskaźnik poziomu rozwoju i jego stymulator. Poza tym rozwój człowieka wyraża się w zmianach jego aktywności, w jego zdolnościach i skłonnościach do działania.

Bardzo ważnym obszarem aktywności człowieka jest jego aktywność w sferze społecznej. Oznacza ona „wchodzenie człowieka w świat innych ludzi w określonym celu. Pojawia się ona na styku dwu podmiotów, dwu jednostek lub jednostki i grupy społecznej. Jej przebieg i rezultaty są współwarunkowane decyzjami dwu lub wielu podmiotów”¹². W innym ujęciu aktywność społeczna to tyle, „co suma zachowań umożliwiających wchodzenie w świat innych ludzi”¹³. Należy mieć jednak na uwadze, że wchodzenie jednostek w świat innych ludzi jest procesem długotrwałym, obejmującym wszystkie fazy jego życia, z tym, że w każdym okresie własnej egzystencji człowieka pojawiają się coraz to nowe potrzeby i problemy, a ich rozwiązanie następuje poprzez aktywność skierowaną ku innym ludziom. Istotę tak rozumianej aktywności społecznej oddaje koncepcja rozwoju tożsamości ludzkiej Erika Eriksona. Człowiek dąży do zadomowienia się w otoczeniu, uzyskania niezbędnego stopnia autonomii, uzyskania możliwości realizacji własnych inicjatyw, nabycia kompetencji, sensu i wiarygodności własnych dążeń. Tak rozumiana aktywność to rodzaj zabiegów i zmagania z innymi o miejsce człowieka w rodzinie, społeczności lokalnej i szerszego zasięgu. Dopóki trwają działania dla tego celu, dopóty człowiek jest aktywny społecznie¹⁴. Poza tym aktywność społeczna jednostki wyrażać się może w pracy zawodowej, zdobywaniu wiedzy, twórczości, zabawie, uczestnictwie w różnych grupach społecznych. Aktywność społeczna rozumiana może być jako *stricte* praca społeczna. Chodzi tu o uczestnictwo w działaniach zbiorowych wykraczających poza obowiązki związane z pełnieniem funkcji zawodowych i funkcji w rodzinie, zmierzające do realizacji cenionych wartości społecznych. Tego typu działalność charakteryzuje się dobrowolnością i samorzutnością, bezinteresownością materialną i motywacjami altruistycznymi, jest traktowana jako jeden z przejawów socjalizacji.

Jak wynika z powyższego, zagadnienie aktywności społecznej jest zjawiskiem bardzo złożonym, wymagającym szerszej i głębszej perspektywy niż ta, która wynika z jej definicyjnych ujęć. W pierwszej kolejności należy zidentyfikować czynniki konstytuujące aktywność społeczną. Najogólniej rzecz ujmując, można mówić o obiektywnych i subiektywnych czynnikach aktywności społecznej. Pierwsze wynikają z potrzeb danego etapu rozwoju społecznego, drugie są wyrazem indywidualnych psychologicznie i kulturowo uwarunkowanych potrzeb

¹² *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 13.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 12.

jednostek ludzkich, wrodzonych motywów poszukiwania poczucia własnej wartości. Dalej należy zauważyć, że na aktywności podmiotów społecznych budowane są nowe koncepcje zmian społecznych, wśród których uwagę zwraca wykrystalizowana po koniec XX wieku teoria społecznego stawania się i towarzyszące temu zjawisku podmiotowe sprawstwa jednostek¹⁵. Kładzie się w niej nacisk na rolę aktywności indywidualnej i zbiorowej, przejawianej przez jednostki i grupy społeczne. „Zamiast zajmować się deterministycznymi koniecznościami, uwypukla się rolę swobodnego wyboru i decyzji tak indywidualnych, jak i zbiorowych, kreujących otwartość, alternatywność i wielokierunkowość możliwego zaistnienia poszczególnych zjawisk i procesów”¹⁶. Kategoria społecznego stawania się oznacza ustawiczny proces samoprzekształcania i samotworzenia się. Tak więc społeczeństwo nigdy w jakiejś ostatecznej postaci nie istnieje, lecz zawsze tylko staje się. Nigdy nie jest, lecz zawsze się tworzy. Motorem zachodzących procesów jest podmiotowe sprawstwo jednostek i zbiorowości społecznych.

Problem upodmiotowienia jednostek i grup społecznych wymaga budowania przyjaznej przestrzeni publicznej, zacieśniania więzi międzyludzkich, prowadzenia nieustannych mediacji pomiędzy interesem jednostkowym a interesem społecznym, między prawami a obowiązkami. Obszarem mediacji i dialogu może być edukacja, rozwijająca możliwości ludzkie, wzmacniająca poczucie własnej wartości, stwarzająca szanse skutecznego działania zgodnego z dokonanymi wcześniej wyborami.

Trzeba jednak pamiętać, że zarówno aktywność społeczna, jak i aktywność edukacyjna nie mają z góry ustalonego absolutnego kształtu, wręcz przeciwnie, mają charakter partycypacyjny i wzajemnie uzupełniający się, mogą ustawicznie przybierać różne formy i rozmiary. W sytuacji „płynności” i ubytku stabilizacji w życiu społecznym edukację traktować można jako ramę scalającą wszelkie zmiany zachodzące w polu jednostkowo-strukturalnym. Aktywności edukacyjnej w perspektywie społecznej nadaje się szereg mniej lub precyzyjniej zdefiniowanych znaczeń. W kontekście instrumentalnym wykształcenie we współczesnym społeczeństwie traktowane jest jako mechanizm awansu społecznego i ekonomicznego. W ujęciu socjologicznym uczestnictwo w procesach edukacyjnych pozwala na niwelowanie barier utrudniających dostęp do zasobów, redukując tym samym możliwość powstawania nierówności społecznych. Poza tym wykształcenie traktować można jako wartość autoteliczną, jako źródło osobistej satysfakcji, wiarygodnej recepcji zmieniającej się rzeczywistości, rozumienia i dowartościowania siebie. Aktywności w sferze oświatowej przypisać można również funkcję

¹⁵ Szerzej zagadnienie to jest przedstawione m.in. w: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002; A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004.

¹⁶ A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 2008, s. 224.

kompensacyjną, pozwalającą na świadome uczestnictwo w realizacji projektu postępu współczesnego świata, którego koncepcje w metaforze wehikułu opisuje Z. Bauman następująco: „Wielu ludzi zdołało wskoczyć do nabierającego prędkości wehikułu i mogło w pełni rozkoszować się jazdą, lecz wielu innych – którym zabrakło sprytu, bystrości umysłu, mądrości, siły lub śmiałości – wlokło się lub odchodziło z kwitkiem od drzwi zatłoczonego pojazdu, o ile nie zginęło wcześniej pod jego kołami. W wehikule postępu liczba miejsc siedzących i stojących z reguły nie pozwala na przyjęcie wszystkich chętnych pasażerów”¹⁷. Tych, którym nie udaje się zaadaptować do zawrotnej prędkości przeskoków, jakie dokonują się we współczesnym świecie, spycha się na margines życia społecznego, określając, za Zygmuntem Baumanem¹⁸, jako ludzi „na przemiał” lub ludzie „odrzuć”. Jedną z alternatyw w tej sytuacji jest uczestnictwo w oświacie, chociaż zastrzec należy, jak pisze Z. Bauman, że (...) ukończenie studiów stało się dzisiaj minimalnym warunkiem, którego spełnienie pozwala mieć nadzieję na szansę godnego i bezpiecznego życia (co nie oznacza, że wyższe wykształcenie gwarantuje spokojne życie)¹⁹. Algorytm efektywności edukacyjnej rozpisany został obecnie na dwa podstawowe warunki: aktywności podmiotu oraz osobistej odpowiedzialności i samodzielności sterowania własną edukacją.

Wydaje się, że aktywność jest immanentną cechą procesu kształcenia zawodowego. Też te uprawomocnia m.in. stanowisko Tadeusza Nowackiego, który pisząc o procesie kształcenia, ma na myśli przemiany zachodzące w świadomości i umiejętnościach uczniów, powodowanych czynnościami nauczyciela i ich samych. Dlatego, jego zdaniem, „proces kształcenia obejmuje zarówno czynności, czyli działanie nauczyciela oraz działanie uczniów, jak też zmiany wywołane tym działaniem”²⁰. Do głębszej analizy tego problemu autor wprowadza pojęcia *świadomej aktywności*, które tłumaczy następująco: „przez pojęcie uczeń aktywny rozumie się nieobojętny stosunek ucznia do swoich zadań, z terminem zaś *świadomość* wiąże się z przekonaniem, że ma to być aktywność wynikająca ze znajomości wartości spraw, powiązań przyczynowych, prawidłowości”²¹. W tym ujęciu świadoma aktywność staje się podstawowym warunkiem osiągnięcia pozytywnych efektów procesów edukacyjnych. Na zaangażowanie uczniów w proces kształcenia zawodowego zwraca uwagę Zygmunt Wiatrowski, pisząc, że stanowi on logiczny i zwarty układ czynności nauczyciela i uczniów²². W sym-

¹⁷ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Kraków 2004, s. 29.

¹⁸ Szerzej na ten temat Z. Bauman pisze m.in. w: *Społeczeństwo w stanie obłąkania*, Warszawa 2006; *Życie na przemiał...*, czy *Płynne życie*, Kraków 2007.

¹⁹ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, op. cit., s. 28–29.

²⁰ T. Nowacki, *Podstawy dydaktyki zawodowej*, Warszawa 1973, s. 9.

²¹ Tamże, s. 72.

²² Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz 2005, s. 245.

bolicznym ujęciu efektywności procesu kształcenia zawodowego autor podkreśla czynniki związane z osobą ucznia. W podobnej konwencji pisze Franciszek Szlosek²³, że kształcenie zawodowe, to nie tylko nauczanie i uczenie się zawodu, ale także coś więcej: kształtowanie ucznia z jego własnym, podmiotowym udziałem. Uznanie podmiotowości i własnego, aktywnego udziału ucznia w procesie kształcenia zawodowego, zdaniem Franciszka Szloska²⁴, należy zaliczyć do osiągnięć pedagogiki pracy. Wątki doktryny podmiotowego sprawstwa uczniów odnaleźć można w myśli Ryszarda Gerlacha, który formułując zadania współczesnej edukacji zawodowej podkreśla, że należy do niej: „opanowanie wiedzy zawodowej opisanej wiadomościami, umiejętnościami, nawykami i sprawnościami zawodowymi, ale także kształtowanie postaw, poglądów, zainteresowań prozawodowych, myślenia koncepcyjnego, innowacyjnego, twórczego, a także stosunku do świata wartości, społeczeństwa, drugiego człowieka, samego siebie, świata kultury i przyrody”²⁵. Dalej autor podkreśla, że celem kształcenia zawodowego winno być stworzenie możliwości pełnego rozwoju człowieka – sprawcy, który byłby zdolny w życiu prywatnym i zawodowym do skuteczności i innowacyjności oraz autokreacji²⁶, czy też „system kształcenia zawodowego musi zapobiegać tworzeniu się jakichkolwiek grup ludzi odrzuconych. Wszystkim należy stwarzać szanse aktywnego uczestnictwa w edukacji i życiu społecznym”²⁷. Stanowisko to sygnalizuje tendencję zakładającą szerszą perspektywę kształcenia zawodowego, otwartą na holistyczną koncepcję człowieka, zmierzającą w kierunku kreacji jego pełnej osoby, zakładającą pełne, aktywne i świadome uczestnictwo oraz podmiotowe sprawstwo. Trend ten można ująć w następującą formułę: **od aktywności, poprzez odpowiedzialność, do podmiotowości**.

Należy mieć jednak na uwadze, że nawet najlepsze teorie pedagogiczne lub filozoficzne, aby mogły się odnaleźć w praktyce życia społecznego, powinny spotkać się z aktywnym zaangażowaniem samych zainteresowanych, do których są adresowane. W przypadku teoretycznych koncepcji kształcenia zawodowego kwestie te wydają się niezwykle trudne i skomplikowane. Dotyczą one bowiem potrzeby angażowania wielu sfer jednostkowej aktywności. Wskazać można jedynie na kilka kluczowych:

1. Sferę poznawczą, w której uczący się powinien połączyć w konstrukty myślowe wiedzę ogólną, ogólnozawodową i specjalistyczną dla danej kwali-

²³ F. Szlosek, *Wstęp do dydaktyki przedmiotów zawodowych*, Radom 1995, s. 15.

²⁴ Tamże.

²⁵ R. Gerlach, *Edukacja zawodowa nie tylko dla rynku pracy*, [w:] *Edukacja wobec rynku pracy. Realia – możliwości – perspektywy*, Bydgoszcz 2003, s. 175.

²⁶ Tenże, *Edukacja zawodowa nie tylko...*, s. 179.

²⁷ Tenże, *Dylematy kształcenia zawodowego w Polsce na tle porównawczym*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało, Częstochowa-Kijów 2001, s. 187.

fikacji zawodowej. Analizując ten obszar, Stefan M. Kwiatkowski proponuje model czynności poznawczych. Istotą modelu jest założenie, iż procesy poznawcze, mimo swego ciągłego charakteru, można w praktyce kształcenia zawodowego podzielić na cztery poziomy: poznania zmysłowego i czynności motorycznych, modeli wyobraźniowych, modeli symbolicznych, struktur teoretycznych²⁸.

2. Sferę działania, w skład której, za Z. Wiatrowskim²⁹, można wymienić zagadnienia dotyczące nawyków, sprawności, mistrzostwa w zawodzie.
3. Sferę społeczną, w której chodzi o aktywność, która będzie obejmowała, zgodnie z *Podstawą programową kształcenia w zawodach*³⁰, umiejętność negocjacji w warunkach porozumienia, współpracę w zespole, otwartość na zmiany, ponoszenie odpowiedzialności za podejmowane działania, radzenia sobie ze stresem oraz kreatywność i konsekwencję w realizacji zadań.
4. Sferę etyczną, w tym głównie chodzi o zagadnienia związane z kulturą i etyką zawodową. Jak pisze Zdzisław Wołk³¹, kultura pracy stanowi indywidualną dyspozycję osobową człowieka, natomiast etyka zawodowa, to konkretyzacja czy szczegółowy wyraz w swoistych sytuacjach zawodowych moralności ogólnospołecznej w różnych znaczeniach³². Etyka zawodowa nawiązuje więc do autonomii człowieka.
5. Sferę emocjonalną, która zdaniem Daniela Golemana³³ w dużej mierze stanowi obecnie o sukcesach bądź porażkach, o rozwijających się karierach i sukcesach zawodowych bądź pozostawaniu na marginesie życia zawodowego.

Wymienione wyżej sfery uwidaczniają, pomiędzy jakimi zróżnicowanymi, a jednocześnie ściśle od siebie uzależnionymi obszarami, musi balansować proces kształcenia zawodowego, by móc w końcowym rezultacie nawiązać do swego teoretycznego kontekstu. Są to kwestie o tyle ważne, że dotyczą ponad 49% ogólnej liczby uczniów uczęszczających do szkół ponadgimnazjalnych w naszym kraju.

²⁸ S. M. Kwiatkowski, *Kształcenie zawodowe. Dylematy teorii i praktyki*, Warszawa 2001, s. 57.

²⁹ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy...*, s. 122.

³⁰ Rozporządzenie MEN z 7. 02. 2012, w sprawie podstawy programowej kształcenia w zawodach, Dz.U. z 17. 02. 2012 r.

³¹ Z. Wołk, *Zadania pedagogiki pracy wobec zmian współczesnego świata*, [w:] *Edukacja wobec rynku pracy...*, s. 356–358.

³² Tamże, s. 361.

³³ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Poznań 2007, s. 70 i in.

Nowa podstawa programowa – nowe formy aktywności uczniów? Wybrane problemy z badań

We wrześniu 2012 roku absolwenci gimnazjum rozpoczęli naukę w szkołach ponadgimnazjalnych zgodnie z nową podstawą programową, zarówno jeśli chodzi o obszar kształcenia ogólnego, jak i zawodowego. Wśród szeregu celów, jakie zaakcentowano w dokumentach wprowadzających podstawę programową, zwraca uwagę kształtowanie postaw, takich jak: odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, podejmowanie inicjatyw. Sferę kształcenia zawodowego wzbogacono jeszcze o postawy rozwijające kompetencje personalne i społeczne, niezbędne dla zawodów lub kwalifikacji wyodrębnionych w zawodach. Ponadto nowa podstawa programowa formułuje treści nauczania w języku **efektów** kształcenia. Taki opis jest zbieżny z ideą **europjskich ram kwalifikacji**³⁴. Ramy te pozwolą ustalać relacje między kwalifikacjami zdobytymi w różnych krajach Unii Europejskiej i umożliwią m.in. uznawalność kwalifikacji.

Dokumenty te *a priori* zakładają zaangażowanie i aktywność uczących się oraz redefiniują metody pracy i rolę nauczyciela w procesie uczenia się – nauczania. W tym ujęciu uczeń jest samodzielny, poszukiwaczem wiedzy, odkrywca, kreatorem własnego procesu zdobywania wiedzy i umiejętności. Nauczycielskie role polegają na wspieraniu, pomocy, stwarzaniu możliwości, otwieraniu kolejnych perspektyw.

Celem badań przeprowadzonych w 2013 roku wśród uczniów zasadniczych szkół zawodowych i technikum z terenu powiatów ełckiego, oleckiego, gołdapskiego, było wykazanie, na ile wprowadzone nowe rozwiązania programowe zaktywizowały uczniów i w jakim zakresie realizowane są w praktyce kształcenia zawodowego. Pierwszy problem badawczy dotyczył oceny aktywności szkolnej przez samych zainteresowanych, czyli uczniów. Dane na ten temat ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Aktywność uczniów szkół zawodowych w zakresie wypełniania obowiązków ucznia

Rodzaj szkolnych zadań	Uczniowie ZSZ (N=115)					Uczniowie technikum (N=189)					Średnia ocen obu szkół
	Bdb. (5)	Db. (4)	Dst. (3)	Ndst. (2)	Średnia ocen	Bdb. (5)	Db. (4)	Dst. (3)	Ndst. (2)	Średnia ocen	
Nauka przedmiotów ogólnych	16	38	51	10	3,52	10	43	109	27	3,19	3.35

³⁴ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady Europy z 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (2008/C111/01).

Nauka przedmiotów zawodowych	19	43	41	12	3,60	48	41	85	15	3,64	3,62
Nauka umiejętności praktycznych	36	56	14	9	4,03	62	77	38	12	3,97	4,00
Samokształcenia i poszerzanie wiedzy ogólnej i zawodowej	18	35	44	18	3,46	20	68	76	25	3,43	3,44
Zaangażowanie w działalność na rzecz szkoły	12	29	47	27	3,22	22	40	72	55	3,15	3,18
Rozwój zainteresowań i umiejętności	24	39	35	17	3,60	41	62	62	24	3,63	3,61
Uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych	12	11	31	61	3,2	13	26	55	95	3,03	3,11
Wykonywanie dodatkowych zadań w szkole	11	16	41	47	3,39	16	33	57	67	2,73	3,09
Pomoc innym uczniom	12	39	41	23	3,34	31	39	76	43	3,30	3,32
Udział w konkursach z różnych dziedzin	15	15	34	51	2,94	12	22	62	93	2,75	2,84
Udział w konkursach i turniejach zawodowych	20	28	24	43	3,21	27	25	48	89	2,94	3,07
Ocena aktywności na zajęciach szkolnych	24	34	34	24	3,53	41	57	71	20	3,52	3,53

Źródło: Materiał ilustracyjny zamieszczony w tym artykule pochodzi z badań własnych.

Jak wskazują powyższe dane, badani uczniowie najwyżej ocenili własną aktywność i zaangażowanie w procesach związanych z kształtowaniem sfery instrumentalnej. Najwyższą wartość wyboru przypisano nauce umiejętności praktycznych – średnia wyboru 4,00 (odpowiednio uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej – 4,03; technikum – 3,97) oraz nauce przedmiotów zawodowych – średnia wartość wyboru 3,62 (odpowiednio uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej – 3,60 i 3,64). Uzyskane dane można zweryfikować poprzez ich porównanie z wynikami uzyskanymi przez uczniów szkół zawodowych na egzaminie potwierdzającym kwalifikacje zawodowe. W 2013 roku średnia zdawalność uczniów zasadniczych szkół zawodowych w województwie warmińsko-mazurskim wyniosła 81,4%, natomiast uczniów technikum – 65,7% (średnia w kraju wynosiła odpowiednio dla uczniów zasadniczej szkoły zawodowej – 79,6% oraz

dla uczniów technikum – 65,1%)³⁵. Wynika z nich, że uczniowie w skali województwa warmińsko-mazurskiego uzyskali wyniki powyżej średniej krajowej. Nieco inaczej rzecz wygląda, jeżeli spojrzymy na wyniki uzyskane przez uczniów pochodzących z terenu badań. Dane na ten temat przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Wyniki egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe uzyskane przez uczniów z powiatu ełckiego, oleckiego, gołdapskiego i kętrzyńskiego w roku 2013

Nazwa powiatu	Wyniki uczniów zasadniczej szkoły zawodowej	Wyniki uczniów technikum
Powiat ełcki	89,9%	64,7%
Powiat gołdapski	83,3%	57,5%
Powiat kętrzyński	69,7%	58,1%
Powiat olecki	57,1%	42,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OKE w Łomży.

Dane tabeli 2. obrazują, że tylko uczniowie z powiatu ełckiego osiągnęli wyniki egzaminacyjne zbliżone do średniej wojewódzkiej i średniej krajowej. Na tym tle źle prezentują się wyniki uzyskane przez uczniów technikum, które we wszystkich badanych powiatach były niższe niż średnia krajowa i wojewódzka. Jednak najgorzej sytuacja wygląda w powiecie kętrzyńskim i oleckim, w których egzaminacyjne osiągnięcia uczniów są dalekie od niezadowolającej średniej krajowej. Dane te mogą sugerować, że opinie uczniów na temat ich aktywności w zakresie nauki teoretycznych i praktycznych przedmiotów zawodowych nie w pełni zgadzają się z rzeczywistym stanem rzeczy.

Z analizy pozostałych danych uzyskanych w trakcie badań wynika, że uczniowie wysoko ocenili kategorię związaną z rozwojem własnych zainteresowań i umiejętności, przypisując jej średnią wyboru 3,61 (uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej odpowiednio – 3,60 i technikum – 3,63). Tak wysoka ocena może budzić pewne wątpliwości, zważywszy na fakt nikłego zainteresowania uczniów uczestnictwem w różnego rodzaju formach zajęć pozalekcyjnych, o czym będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania, a dla której osiągnięta wartość wyboru wynosi jedynie 3,11.

Jeżeli chodzi o aktywność w sferze społecznej, uwypuklanej w różnego rodzaju dokumentach programowych, odnosiły się do niej dwie kategorie: wykonywanie dodatkowych zadań w szkole – średnia wyboru 3,09 (uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej – 3,39 i technikum – 2,73) oraz kategoria pomoc innym uczniom – średnia wyboru 3,32 (uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej

³⁵ OKE Łomża, Informacja o zdawalności egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe przeprowadzone w VI-VII 2013 w woj. warmińsko-mazurskim, Łomża 2013.

– 3,34 i technikum – 3,30). Na tej podstawie można wnioskować, że rozwój społecznej sfery nie jest przedmiotem szczególnego zainteresowania uczniów szkół zawodowych. Osiągnięte wyniki przemawiają raczej za biernością, a przynajmniej niewielkim zaangażowaniem w tym zakresie.

W badaniu poproszono uczniów o opinie odnoszące się do kategorii bezpośrednio związanych z problemem samokształcenia, samorozwoju czy dążeniu do osiągnięć. Chodzi o kategorię uczestnictwa w różnego rodzaju konkursach – średnia wyboru 2,84 (średnia wyboru uczniów zasadniczej szkoły zawodowej – 2,94 i technikum 2,75), uczestnictwa w konkursach i turniejach zawodowych – średnia wyboru 3,07 (średnia uczniów zasadniczej szkoły zawodowej – 3,21 i technikum – 2,94) oraz samokształcenie i poszerzanie wiedzy ogólnej i zawodowej – średnia wyboru 3,44 (uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej – 3,46 i technikum – 3,43). Jak widać, respondenci przypisali tym kategoriom zróżnicowane oceny, co sprawia, że zauważalna jest ich niespójność i rozmaite podejście do tego problemu. Jeżeli chodzi o dwie pierwsze kategorie, to wydaje się, że oscylowanie poniżej tak zwanej umownie średniej nie daje podstaw do optymizmu i wiary, że uczniowie są w stanie zrealizować teoretyczne założenia przypisywane kształceniu zawodowemu. Natomiast dość wysoka ranga przypisana samokształceniu daje podstawy sądzić, że uczniowie mają na uwadze kwestie związane z samorozwojem.

W badaniu chodziło również o to, by uczniowie podjęli próbę oceny własnej aktywności na zajęciach szkolnych. Uzyskane wyniki wskazują, że respondenci na ogół pozytywnie oceniają siebie i własne szkolne zaangażowanie i w zasadzie są zgodni w tych opiniach – średnia wyboru 3,53 (średnia wyboru uczniów zasadniczej szkoły zawodowej – 3,53 i technikum – 3,52).

Prezentowane stanowiska uczniów zostały w trakcie procesu badawczego skonfrontowane ze stanowiskiem nauczycieli kształcenia zawodowego, którzy również zostali poproszeni o opinie na temat aktywności uczniów w zakresie wypełniania obowiązków szkolnych. Uzyskane dane na ten temat prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Ocena aktywności i zaangażowania uczniów w zakresie wypełniania obowiązków ucznia szkoły zawodowej w opinii nauczycieli

Rodzaj zadań szkolnych	Ocena nauczycieli (N= 52)				Średnia ocen nauczycieli
	Bardzo dobrze (5)	Dobrze (4)	Dostatecznie (3)	Niedostatecznie (2)	
Nauka przedmiotów ogólnych	4	6	28	14	3,00
Nauka teoretycznych przedmiotów zawodowych	5	19	18	10	3,36
Nauka umiejętności praktycznych	11	16	17	8	3,69

RAPORTY Z BADAŃ

Samokształcenia i poszerzenie wiedzy ogólnej i zawodowej	6	7	22	17	2,69
Zaangażowanie w działalność na rzecz szkoły	6	20	11	15	2,80
Rozwijanie zainteresowań i umiejętności	5	9	19	19	3,00
Uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych	0	12	29	21	2,82
Wykonywanie dodatkowych zadań na rzecz szkoły	0	17	17	18	2,09
Pomoc innym uczniom	0	11	22	19	2,84
Udział w konkursach z różnych dziedzin wiedzy	0	12	15	25	1,88
Udział w konkursach i turniejach zawodowych	9	13	18	22	3,75
Ogólna ocena aktywności szkolnej uczniów	5	14	18	15	3,17

Prezentowane dane wskazują, że opinie uczniów i nauczycieli zbliżone są w dwóch kategoriach: nauka teoretycznych przedmiotów zawodowych (średnia wyboru nauczycieli 3,36; uczniów – 3,62) oraz nauka umiejętności praktycznych (średnia wyboru nauczycieli – 3,69; uczniów – 4,0). Poza tym w większości oceny nauczycieli są znacznie niższe niż uczniów. Przede wszystkim zwracają uwagę bardzo niskie oceny odnoszące się do działań związanych z rozwojem sfery społecznej uczniów, a więc: kategoria wykonywanie dodatkowych zadań na rzecz szkoły – średnia wyboru 2,09 (średnia wyboru uczniów – 3,09), kategoria pomoc innym uczniom – 2,84 (średnia wyboru uczniów – 3,32) czy kategoria zaangażowanie w działalność na rzecz szkoły – średnia wyboru 2,80 (średnia wyboru uczniów – 3,18). Również sfera rozwoju osobistego uczniów w opinii badanych nauczycieli daleko odbiega od wyobrażeń i potrzeb w tym zakresie. Kategorii dotyczącej samokształcenia i poszerzania wiedzy ogólnej i zawodowej respondenci przypisali wartość 2,69 (natomiast średnia ocen uczniów 3,44). Dalej przywołać można kategorię udział w konkursach z różnych dziedzin – średnia wyboru nauczycieli zaledwie 1,88 (średnia wyboru uczniów 2,84), kategorię rozwój zainteresowań i umiejętności – średnia ocen 3,0 (średnia wyboru uczniów 3,61) czy kategorię uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych – średnia wyboru 2,82 (średnia wyboru uczniów 3,11). W ramach omawianej sfery opinie nauczycieli odnośnie do kategorii udział w konkursach i turniejach zawodowych przewyższają oceny uczniów – średnia ocen nauczycieli 3,75 (średnia wyboru uczniów 3,07). Uogólniając problem aktywności szkolnej uczniów szkół zawodowych, badani

nauczyciele ocenili ją na dość niskim poziomie – średnia wyboru 3,17 (średnia wyboru uczniów 3,53).

Trudno jest jednoznacznie wyrokować, czyje oceny, uczniów czy nauczycieli są bliższe stanowi rzeczywistości. Na korzyść ocen nauczycieli przemawia fakt, że z analizy dokumentów szkolnych wynika, iż średnia frekwencja w badanych szkołach w 2013 roku wahała się od 64 do ok. 70%, a więc daleko niezadowolająca. Być może jest to jedno ze źródeł niskich wyników uzyskiwanych przez absolwentów na egzaminie potwierdzającym kwalifikacje zawodowe. Z pewnością to niekorzystne zjawisko mówi o widocznych mankamentach i niedostatkach w obszarze edukacyjnej działalności uczniów oraz ponoszenia za nią odpowiedzialności. Dość niefrasobliwe podejście do zajęć szkolnych rzutuje nie tylko na wyniki nauczania, ale daje powody do niepokoju, jeśli chodzi o stosunek uczniów do spraw publicznych, aktywności społecznej oraz do samego siebie, do własnego rozwoju, samoaktualizacji, samourzeczywistania się czy – traktując rzecz pragmatycznie – sprawności poruszania się w złożonej rzeczywistości społeczno-gospodarczej.

Analizując problem aktywności uczniów szkół zawodowych w trakcie realizacji badań zapytano ich, czy uczestniczą w zajęciach pozalekcyjnych organizowanych przez szkołę. Twierdząco odpowiedziało ok. 6% uczniów zasadniczej szkoły zawodowej i ok. 28% uczniów technikum. Jeżeli chodzi o rodzaj zajęć, w których uczestniczą uczniowie, przedstawia je tabela 4.

Tabela 4. Rodzaj zajęć pozalekcyjnych, w których uczestniczą uczniowie szkół zawodowych

Rodzaj zajęć pozalekcyjnych	Uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej		Uczniowie technikum	
	Liczba odpowiedzi	%	Liczba odpowiedzi	%
Koła przedmiotowe	–	–	14	7,0
Koła artystyczne	2	1,5	2	1,0
Koła informatyczne	–	–	5	3,0
Zajęcia sportowe	5	4,0	13	7,0
Zajęcia wyrównawcze	–	–	17	9,0
Zajęcia związane z realizacją różnych projektów	–	–	2	1,0

Dane zawarte w tabeli 4. wskazują na dramatycznie niskie zainteresowanie uczniów jakimikolwiek formami zajęć pozalekcyjnych w szkole. W skali kraju uczestnictwo uczniów w zajęciach pozalekcyjnych na poziomie ponadgimnazjalnym dotyczy głównie udziału w kołach wiedzy (ich uczestnicy stanowią połowę spośród wszystkich uczniów uczestniczących w zajęciach pozalekcyjnych) oraz zajęcia sportowe (21,2%). Jak podaje GUS uczniowie szkół ponadgimnazjalnych

znacznie rzadziej biorą udział w tego typu zajęciach w porównaniu z uczniami szkół podstawowych i gimnazjum³⁶.

Badając przyczynę niemalże powszechnego braku uczestnictwa uczniów w zajęciach pozalekcyjnych na badanym terenie ustalono, że uczniowie wskazali następujące rodzaje barier (tab. 5).

Tabela 5. Przyczyny braku uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych w opinii uczniów

Rodzaj przyczyny	Uczniowie zasadniczej szkoły zawodowej	Uczniowie technikum
Brak czasu z powodu pracy	5%	3%
Sam sobie organizuję czas wolny	19%	23%
Nie interesują mnie tego typu zajęcia	9%	9%
Brak czasu z powodu pomocy w domu	5%	3%
Dojazd do szkoły	16%	15%
Szkoła nie prowadzi żadnych interesujących mnie zajęć	17 %	7%
Nie mam ochoty na uczestnictwo w tego typu zajęciach	11%	8%
Inne powody, np. „chodzę na sztuki walki i siłownię”, „brak chęci”, „chodzę na zajęcia poza szkołą”, „nie chce mi się”, „za dużo zadają lekcji do domu”	18%	32%

Źródło: opracowanie własne

Powyższe dane obrazują, że badani uczniowie przedstawili rozmaite powody nieuczestniczenia w zajęciach pozalekcyjnych. W większości sami zagospodarowują swój czas poza lekcjami. Często są uczestnikami zajęć organizowanych poza szkołą. Zjawisko to można wytłumaczyć faktem, że współcześnie środowisko zewnętrzne ma do zaoferowania młodym ludziom wiele alternatywnych form spędzania czasu wolnego, z którymi szkoły czasami trudno jest konkurować. Pojawiające się wypowiedzi o braku chęci uznać można za przejaw ogólnej niechęci uczniów do aktywności w szkole, czego wyrazem jest dramatycznie niska frekwencja na zajęciach obowiązkowych. Poza tym znaczącą barierą jest dojazd do szkoły. Na terenie badanych szkół młodzież dojeżdżająca stanowi ponad 50% uczniów. Można dyskutować z opinią uczniów, że w ich szkole nie ma interesujących zajęć. Obserwując praktykę szkolną, odnieść można wrażenie, że jest wręcz odwrotnie. W szkołach proponuje się szereg różnorodnych zajęć, prowadzonym

³⁶ GUS, Oświata i Wychowanie w roku szkolnym 2010/2011. Warszawa 2012.

m.in. w ramach dodatkowej godziny pracy przypisanej nauczycielom postanowieniami Karty Nauczyciela czy realizowanych dość powszechnie projektów unijnych. Podstawowy problem, jaki napotykają nauczyciele, to brak chętnych do uczestnictwa.

Podsumowanie

Uogólniając wyniki przeprowadzonych badań wśród uczniów i nauczycieli szkół zawodowych z terenu powiatu ełckiego, oleckiego, gołdapskiego i kętrzyńskiego, można sformułować kilku wniosków.

Po pierwsze, zarówno badani uczniowie, jak i nauczyciele zaakcentowali głównie aktywność uczniów w sferze rozwijania kompetencji instrumentalnych, a więc wiedzy i umiejętności zawodowych. Rozwój sfery społecznej czy wolicjonalnej daleko odbiega od teoretycznych założeń ujmowanych w klasycznych definicjach kształcenia zawodowego, w których położony jest akcent na harmonijny rozwój wszelkich sfer działalności człowieka. Zaniedbanie którejs z sfer spowodować może nie tylko zakłócenie procesu kształcenia zawodowego czy zachwianie pożądanego równowagi pomiędzy omawianymi wyżej obszarami tego procesu, ale wpłynąć także na jakość funkcjonowania absolwenta szkoły zawodowej jako aktywnego i świadomego uczestnika procesów gospodarczych i społecznych, członka grupy zawodowej lub demokratycznego społeczeństwa. Być może jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest fakt, że obecnie efektywność procesu kształcenia zawodowego oceniania jest w zasadzie tylko na podstawie zdawalności egzaminu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe. Dlatego też zarówno nauczyciele, jak i uczniowie temu obszarowi poświęcają najwięcej uwagi.

Drugi wniosek odnosi się do oceny własnej aktywności szkolnej przez badanych uczniów. W większości ich opinii na ten temat były nacechowane optymistycznym subiektywizmem. Znacznie wyżej ocenili siebie prawie we wszystkich badanych kategoriach, niż to uczynili nauczyciele. Wydaje się, że badani uczniowie być może albo nie byli zdolni do uznania własnych defektów, albo wyrażali obawę przed negatywną oceną. Z drugiej strony, obserwując praktykę szkolną, można zauważyć, że uczniowie często nie są w pełni świadomi odpowiedzialności i wielości wyzwań, jakie stawia przed nimi proces kształcenia zawodowego.

Należy stwierdzić również, że rodzaj szkoły, do której uczęszczali badani uczniowie, a więc zasadnicza szkoła zawodowa i technikum, nie było poważnym kryterium różnicującym opinie respondentów. W zasadzie wyrażane przez uczniów obu rodzajów szkół oceny były w wielu kategoriach zbieżne. Znaczące różnice ujawniły się jedynie w obszarze uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych, w którym uczniowie zasadniczych szkół zawodowych znacznie rzadziej byli zaangażowani niż uczniowie technikum.

Mając na uwadze prezentowane oceny oraz doświadczenia wyniesione z obserwacji praktyki szkolnej sądzić należy, że aktywność, inicjatywność, inwencja twórcza czy przedsiębiorczość badanych uczniów pozostaje w dużej mierze nadal w sferze postulatycznej i życzeniowej niż w rzeczywistości szkolnej.

Streszczenie

Aktywność traktowana jest jako jeden z podstawowych wyznaczników funkcjonowania człowieka. Aktywność staje się niezbędna w sytuacji, gdy współczesność stawia wymóg promocji kultury związanej z autokreacją, samorealizacją czy potrzebą kształtowania własnego losu. Tekst poświęcony został rozważaniom związanym z aktywnością człowieka w różnych sferach jego życia, a także przedstawiono w nim problemy dotyczące aktywności uczniów szkół zawodowych. Zaprezentowano w nim również wyniki badań przeprowadzonych wśród uczniów szkół zawodowych na temat aktywności szkolnej.

The vocational students' activity – the world of vision and realities

Summary

Activity is treated as one of the basic determinants of a human behavior. It becomes essential when the modern world requires the need of cultural promotion connected with self-creation, self-fulfillment or the necessity to create one's fate. This paper is devoted to the consideration connected with a human being's activity in various spheres of life as well as the presentation of the problems related to vocational students' activity. Moreover, it contains the results of a research on the school activity among vocational school students.